

Fijn, zo'n brein

*Dit boek beantwoordt vragen die niet bestaan.
Want de kosmos kent geen vragen. De kosmos is gewoon.
Mensen hebben vragen.
Zoeken antwoorden – die niet bestaan.*

Fijn, zo'n brein

Is ons denken wel zo slim?

Arjan Mulder

© 2021 Arjan Mulder
Alle rechten voorbehouden.

Uitgave: Brave *New* Books, Amsterdam

Advies en redactie: Charlot Mulder

Eindcorrectie: Wieteke Swarts

ISBN 9789464189322 | NUR 736

www.arjanmulder.com

Inhoud

Vooraf	7
Introductie	9
Toen de kosmos denkkraft kreeg	19
We denken ons een ongeluk	41
Anders dan gedacht	59
Kleiner denken, meer toekomst	83
Zijn we uitgedacht?	105
Ik denk maar zo, denk maar niet	129
Verder denken?	139
Figuur: De twee basisverhalen in dit boek	141

Vooraf

Het universum manifesteert zich op veel manieren. Het leven zoals wij dat kennen is één van die manieren, met op zichzelf ontelbaar veel varianten. Mensen zijn daarbij een zeer complexe uitwas met een hoger bewustzijn als meest unieke kenmerk.

Mensen redeneren, argumenteren, evalueren, anticiperen en fantaseren. Denken maakt mensen tot mens. Het is onze kracht ten opzichte van andere levende wezens. Wij zijn de top van de evolutionaire piramide – denken we al snel. Ons bewustzijn heeft ons slim gemaakt. Maar zijn we zo slim als we zelf graag denken?

Dit boek onderzoekt of ons hogere bewustzijn, ons denken, niet juist onze zwakte is. Of ons denken, als evolutionaire uitwas, ons niet juist bijzonder kwetsbaar maakt, in plaats van superieur.

Ons denken is gericht op het creëren van zekerheden, met name op de kortere termijn, in een onzekere wereld en een per definitie veranderlijke kosmos. Maar dat streven naar zekerheid doen we als ‘moderne’ mens zó krampachtig en zó extreem, dat we er ten eerste niet gelukkig van worden, en dat het daarnaast botst met de wetten van de evolutie: overleven op de langere termijn.

Bewustzijn geeft onzekerheid. Maar hoe gaan we daar mee om? Blijven we denken in zekerheden, vanuit angst, of gaan we kleiner denken en leven vanuit wijsheid en acceptatie?

Ik denk zelf behoorlijk veel. Maar na het schrijven van dit boek, ben ik over één ding wel uitgedacht: ik neem mijn denken veel te serieus. In de kosmos is alles van alles afhankelijk. De toekomst van de mens hangt meer af van die universele samenhang, dan van mijn of ons collectieve brein. Dachten we maar vaker *niet*.

*“Nature does not hurry. Yet
everything is accomplished.”*

Lao Tzu, 6e eeuw v. Chr.

Introductie

Ik zit in de trein. Ik check snel nog even of ik mijn paspoort en boarding pass heb. Als nieuwsgierige reisjournalist reis ik veel. Maar toch blijf ik controleren. Zekerheid voor alles. Als ik in de vertrekhal kom, staan drommen mensen voor het bord met gatenummers. Even het nummer van de balie en de gate controleren. Dan snel door de douane en hopen dat er nog ergens koffie is.

Het lijkt een ritueel inmiddels. Maar dat is het niet. Reizen wordt nooit vanzelfsprekend. Alles moet gecontroleerd. Want aan zo'n reis zit een heel programma vast. Ik ga mensen bezoeken, die verwachten mij; hotels zijn geboekt, annuleren kost geld; er is een reportage toegezegd, zo'n tijdschrift rekent daar op.

Ik maak al ruim vijftien jaar reportages. Maar de twijfel of alles goed is geregeld en hoe plan B eruit zou kunnen zien, is niet anders dan in het begin. Het zal mijn achtergrond zijn, de westerse cultuur. Plannen maken, controleren, tastbare resultaten leveren; maatschappelijk succes als graadmeter en bezit als statussymbool.

Ik heb ook andere culturen gezien. Oosterse culturen, Afrikaanse en Arabische. De cultuur van de Sami in Lapland, de verbonden gemeenschap van de Faeröer, dat wat over is van de cultuur van de inheemse bevolking van Noord-Amerika. Culturen die succes en geluk op andere manieren meten.

Die verschillen maken de wereld tot een fascinerende plek. De culturele diversiteit, de natuur, het kosmische wonder. Ik las ooit dat bijna alle astronauten zó onder de indruk zijn van hun ruimtereis dat het hun leven op de kop zet: ze worden gelovig of ze willen de aarde redden, of ze worden depressief en raken aan de drank. Gewoon hun oude leven blijven leven, blijkt ineens heel erg ingewikkeld.

Reizen brengt inzicht wanneer je daar voor open staat. Reizen is als kijken in een spiegel die me laat inzien dat mijn keuzes niet vanzelfsprekend zijn. Dat er andere mogelijkheden zijn om het leven te leven. Dat er geen goed of fout is. Maar dat keuzes wél heel veel gevolgen hebben. Soms voel ik me net zoals een astronaut. Reizen doet bij mij hetzelfde. Ik raak in de war. Ik begrijp mijn eigen westerse cultuur vaak niet zo goed. Waarom richten we de wereld in zoals we doen? En anderen anders?

In twee eerdere boeken beschreef ik die keuzes in een reeks reisverhalen. De uitwassen van onze westerse cultuur, tegen de achtergrond van oude oosterse filosofieën: dat geeft een bijzonder beeld van de keuzes die we in 'het westen' maken. In dit boek zoek ik verder, naar de oorsprong van die keuzes. Waarom zijn de westerse keuzes zo dominant in de wereld? Zijn die keuzes wel handig? Zijn ze toekomstbestendig? Welke rol speelt ons denken?

Controleren, anticiperen, fantaseren. Mensen denken wat af. In de strijd om te overleven gebruiken we ons bewustzijn om steeds slimmer te reageren en te redeneren. De wil om te overleven heeft door al onze slimheid inmiddels grootse vormen aangenomen. Het formaat van onze auto, de schaal van de landbouw, de afname in biodiversiteit, de kracht van wapens: ze nemen alleen maar toe.

Bewustzijn maakt mensen slim, maar ook *onzeker*. Denkend aan gisteren en morgen, realiseer ik mij wat er mis kan gaan, en hoe ik dat kan tackelen. Denken over mijn reis, het juiste gate-nummer en mijn reportage, doe ik uit onzekerheid. Ook al reis ik vaak en ook al is er een plan B. Ik zit hier niet met het koude zweet op mijn rug, maar ik wil wel zeker weten dat mijn reis goed zal verlopen. De stoel waarop ik zit, de boom die ik buiten zie: die hebben geen bewustzijn en geen onzekerheid. Die hebben geen plannen, laat staan een plan B.

Hoe gaan mensen om met *onzekerheid*, die universele onzekerheid die iedereen heeft, als resultaat van het menselijke bewustzijn? Het westerse denken zet in op meer controleren en beheersen. Benut onze slimheid om steeds meer zekerheid te creëren. Maar er is ook een andere manier. Het niet-westerse denken zet juist in op minder controleren en beheersen, en meer accepteren. Oosterse culturen en inheemse volkeren accepteren dat onzekerheid de kern is van het bestaan. Zou dat ook succesvol kunnen zijn? Voorlopig is die manier van denken door het westen bijna over de rand geduwd. Want sinds de wetenschappelijke en de industriële revolutie gelooft de westerse mens vooral in zichzelf. Onderzoek en wetenschap zorgen voor meer zekerheid en als dat niet voldoende is, doen we nog meer onderzoek. Maar stiekem worden we onzekerder. Bewustzijn heeft ons slim gemaakt, maar ook onzeker. En die twee zijn enorm verweven.

Ik loop naar de gate. Nog een uur tot vertrek. Ik check het gate-nummer nog maar eens. Loop ik goed? Is er nog tijd voor koffie? Beter om door te lopen. Bij de gate hebben zich al de nodige mensen verzameld. Ik zie een bonte mengeling aan culturen. Huidskleur, mimiek, manier van eten, postuur, soort koffer en talloze andere dingen verraden hun achtergrond. En bij allemaal is de eigen cultuur inmiddels vermengd met westerse invloeden. Dat zie ik aan hun gedrag en aan hun kleding, en zeker aan de kleding van hun kinderen.

Bij de gate heerst een zekere vorm van '*survival of the fittest*'. Sommige reizigers proberen last minute en goedkoop hun *economy* zitplaats om te zetten in *business class*, sommigen proberen slinks meer tassen aan boord te krijgen dan eigenlijk is toegestaan, anderen gaan zonder schuldgevoel langs de rij om als eerste aan boord te gaan en op die manier zeker te zijn van een plekje voor hun handbagage, in de overhead locker.

Ons denken, ons vernuft, vergroot de mogelijkheden om te overleven. We bedenken slimigheden, denken jaren vooruit, leren van onze fouten, ontwikkelen kennis, beschermen ons effectief tegen kou daar waar het eigenlijk te koud is, zorgen dat we meer dan voldoende voorraad hebben van wat dan ook, gebruiken de natuur op grote schaal ten gunste van onszelf, en bij problemen doen we meer onderzoek en ontwikkelen we meer techniek. Ons hogere bewustzijn brengt de mens veel voordelen ten opzichte van de minder bedeelde organismen in de kosmos.

Maar al dat onderzoek en die techniek brengen ook nadelen met zich mee: we zijn onszelf nóg bewuster van onze kwetsbaarheid. Virussen, haperende vliegtuigmotoren en andere bedreigingen in dit nogal onherbergzame universum hebben we scherp op ons netvlies staan. En we voelen onze machteloosheid ten opzichte van de eindigheid van het eigen bestaan.

Planten en dieren hebben dat besef niet. Stenen trouwens ook niet. Maar mensen wel. Planten en dieren hebben reflexen, intelligentie (opgeslagen in hun dna) en vormen van 'gevoel', maar geen bewuste zorgen. Mensen kunnen zich inleven in mogelijke problemen en mensen ervaren hun eigen angsten: mensen hebben zorgen, stenen niet.

Mensen zijn onzeker en denken altijd. "Ik denk dat ik vast in de rij ga staan." "Ik moet zo denk ik nog wel even tanken." "Denk je dat deze jurk me staat?" "Ik denk dat we die aardappels nu wel kunnen rooien." "Echt? Denk toch eens na joh!!!" "Onze denktank komt met het volgende voorstel..." "Denk jij dat er leven na de dood is?" "Denk je nog even aan het plakken van m'n band?" "Ik dacht dat je dat zelf wel kon." "Ik denk dat jij vandaag gaat winnen!" "Ik denk het niet..." "Denk jij dat Einstein het allemaal goed zag?" "Ik denk dat onze vakantie niet door kan gaan."

Ons hogere bewustzijn leidt tot een soort hypnose. Een droom. Het is een vorm van bewustzijnsvernauwing, waarin we heel erg bezig zijn met onszelf. We voelen ons kwetsbaar en we zoeken naar bescherming. We voelen ons hulpeloos en zoeken naar mensen die ons kunnen steunen. We voelen ons onzeker in ons bestaan en we zoeken houvast in bezit, status en macht. We doen meer onderzoek, maar lopen vast in onze pogingen om zekerheid te creëren. En we verdoven onszelf met feesten en middelen om onze twijfel even te vergeten.

Het westen wil verklaren. We willen antwoorden, grip op de zaak. Dat het leven ons overkomt is onverteerbaar. En ook mijn eigen wetenschappelijke achtergrond heeft me lang verblind. Maar langzaam zie ik hoe de zogenoemde *wetenschap*, steeds meer *niet* weet, dan wel. Hoe elk 'modern' onderzoek meer vragen genereert dan antwoorden. En hoe we daarmee *meer* onzekerheid creëren.

De wetenschap weet eigenlijk maar weinig. Er zijn weliswaar veel resultaten, maar vanuit een breder perspectief komen we eigenlijk maar hele kleine stapjes verder. Daar komt bij dat onze kennis voortkomt uit onze eigen waarneming. Uit ons eigen bewustzijn. Dat zorgt er ook voor dat de werkelijkheid zoals we die waarnemen, beperkt is: we kunnen niet anders dan waarnemen wat onze eigen zintuigen ons laten waarnemen. En uit onderzoek weten we dat die zintuigen ons ook nog vaak bedriegen. Zelfs onze apparaten 'zien' slechts waar wij ze voor hebben ontwikkeld.

En zo wordt op veel fronten duidelijk dat de wereld zoals wij die zien en ervaren niet de werkelijkheid is. Dat ons bewustzijn ons voortdurend voor de gek houdt, dat we niet zien wat er werkelijk is, en soms zien wat er helemaal niet is, en dat we door meer onderzoek niet minder onzeker worden of gelukkiger.

Met onzekerheid kunnen we maar moeilijk leven. En steeds meer mensen draaien zichzelf vast in dat systeem. Zelfs jonge mensen zitten overspannen of met een burn-out thuis. Het grote plaatje is weg. We zien onszelf niet meer als onlosmakelijk onderdeel van de kosmos, maar steeds meer als los daarvan. En dat voelt eng.

We weten dat we veel *niet* weten. Dan vullen we het plaatje in. Zo begrijpen we bijvoorbeeld niets van ons eigen bewustzijn. Al speelt het nog zo'n grote rol, waar ons bewustzijn vandaan komt, is in de wetenschap één van de grootste mysteries. Gemakshalve wordt bewustzijn gekoppeld aan fysiologische structuren. Onze hersenen slaan informatie op, zoals een computer, *et voila*: we zijn ons van onszelf bewust. Maar zo eenvoudig is het niet. Dat uit dode materie zomaar bewustzijn ontstaat, blijft een mysterie voor de wetenschap. We zijn als aapjes die achter een spiegel kijken en hun eigen spiegelbeeld niet vast kunnen pakken.

We willen zekerheid. Een extra veiligheidskooi in de auto, minimaal twee jassen voor elk seizoen, een slot op de deur. We eisen snelle en goede gezondheidszorg, en instant een vaccin voor elke nieuwe ziekte. Een verzekering die 'alles' dekt en een goed pensioen voor later. Met onzekerheid kunnen we niet leven.

In oosterse levensfilosofieën zoals het Boeddhisme, het taoïsme en zen, is de benadering van ons bestaan anders. En ook veel natuervolken, zoals de oorspronkelijke bewoners van Noord-Amerika, de San in Afrika en de Aborigines in Australië, hebben als uitgangspunt: mensen zijn een onlosmakelijk deel van de kosmos. Die holistische kijk op het bestaan zorgt bij hen voor een diep gevoel van samenhang en onderlinge afhankelijkheid. Niet leven vanuit onzekerheid, maar vanuit een diep gevoeld besef van eenheid, respect voor alles in het universum en een betere acceptatie van hoe het leven zijn loop neemt.

De menigte bij de gate begint te bewegen. De slurf naar het vliegtuig is opengezet. Er is veel onrust, want we hebben nu al een half uur vertraging. Ik beweeg mee met de meute, en probeer net iets eerder aan boord te zijn dan de rest: dan kan ik voorin mijn bagage kwijt en mis ik mijn aansluitende vlucht straks hopelijk niet. Ook ik zoek als westerling naar zekerheid...

De meeste mensen aan boord hebben veel bagage, zag ik bij het inchecken. Voor mij is weinig bagage en snel overstappen een vorm van luxe, voor anderen zit de luxe in de spullen die mee gaan op reis. Maar luxe bestaat altijd uit zaken die extra zekerheid creëren. Zaken die we eigenlijk niet nodig hebben. Niet dat het erg is als ik mijn overstap mis: hooguit onhandig. Niet dat een koffer vol spullen nodig is: hooguit handig. Vet op de botten, heet dat. Je weet maar nooit, beter mee verlegen dan om verlegen – heet dat. Misschien zijn twee jassen voor elk seizoen een beetje *overdone*? Onder een dunne jas kan ook een dikke trui? Dat kan, maar mensen zijn slim en bedenken dus iets handigers. Van een nare hoofdpijn wil ik direct af. En van Google wil ik direct horen wat de snelste route is. Als er een pandemie uitbreekt, leggen we de wereld stil, tot het ‘normale’ leven weer door kan gaan. Als er een nieuw model is van een telefoon, is dat fijn want beter en sneller voelt als cruciaal. Bovendien kan ik ermee laten zien dat ik het maatschappelijk goed heb: dat is voor veel mensen eigenlijk nog belangrijker.

Maar luxe betekent eigenlijk gewoon: meer zekerheid, de belofte van minder *onzekerheid*. Bewustzijn maakt onzeker, werken aan zekerheid maakt nog meer onzeker en dan is het hebben van reserves heel fijn. Dit is precies de gevangenis waarin het westerse denken is beland: meer zekerheid doet verlangen naar meer zekerheid. En daarvan worden we niet persé gelukkig. Maar kunnen we anders denken?